

ΠΑΝΔΩΡΑ.

15 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ, 1866.

ΤΟΜΟΣ ΙΖ'.

ΦΥΛΛΑΔΙΟΝ 400.

ΠΕΡΙ ΠΟΙΗΣΕΩΣ.

(Συνέχ. καὶ τέλος. Ἰδ. φυλλάδ. 399.)

δ'.

Πρὶν δὲ πραγματευθῶμεν περὶ τῆς ἰδιαιτέρας ἐκάστου θεωρίας, ὀφείλομεν νὰ ζητήσωμεν εἰς τυχόν ὑπάρχουσι γενικοὶ κανόνες εἰς πᾶσαν ποίησιν ἐφαρμοζόμενοι. Εἶναι δὲ πρόδηλον, ὅτι εἴαν ἡ ποίησις ἐν γένει εἶναι ἐπιδεκτικὴ ὁρισμοῦ, καὶ εἴνα ἔχει σκοπὸν καὶ μέσχα ἴδια, καὶ εἶδη διάφορα, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ γενικὴ τις θεωρία αὐτῆς, διότι τὰ εἶδη προϋποθέτουσι τὸ γένος, καὶ κοινὴν τινὰ φύσιν, καὶ ἐπομένως γενικὰς ἀρχὰς καὶ γενικοὺς κανόνας. Ἡ φιλοσοφικὴ αὕτη θεωρία τῆς ἐν γένει ποιήσεως φαίνεται κατὰ πρῶτον ἀδύνατος καὶ περιττὴ, διότι καὶ πρὸς τὴν ἐλευθέραν ἐνέργειαν τῆς φαντασίας φαίνεται ἐναντία, καὶ οὐδεμίαν ἀνάγκην αἰσθάνονται αὐτῆς οἱ τῶντι μεγαλόνοες καὶ ἐμπνευσμένοι ποιηταί. Ἀλλ' εἴαν σκεφθῶμεν, ὅτι μετὰ τὴν πρώτην ἐντύπωσιν ὁ λόγος, διαφωτίζων καὶ ἐξηγῶν αὐτήν, μόνος δικαιολογεῖ τὴν περὶ τῶν ἔργων τῆς τέχνης ὀρθὴν καὶ ὁριστικὴν κρίσιν, καὶ ὅτι πᾶσα περὶ καλοῦ διδασκαλία δὲν δύναται βεβαίως νὰ μορφοῦται ποιητὰς, ὅταν ἐκ φύσεως μὴ ὑπάρχουσιν, ἀλλὰ δύναται καὶ τὸ πνεῦμα νὰ φωτίσῃ, καὶ τὰ ἔργα αὐτῶν νὰ ρυθμίσῃ ἐπὶ τὸ τελειότερον, καὶ τὴν φιλοκαλίαν νὰ

διεγείρῃ, ὅπου δὲν ὑπάρχῃ, καὶ τοῦ κοινοῦ τὴν κρίσιν νὰ διευθύνῃ, θέλομεν συμπεράνει, ὅτι οὔτε ἔσκοπος ἀποβαίνει, οὔτε ἀδύνατος ἡ γενικὴ θεωρία τῆς ποιήσεως. Ἄλλως, οἱ γενικοὶ αὐτῆς κανόνες εἶναι ἐξ ἀνάγκης ὀλίγοι, καὶ ἐκ τῆς φύσεως καὶ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς λογικῶς ἀπορρέοντες.

Εἴαν ἡ ποίησις εἶναι ἡ διὰ τοῦ λόγου ἀποκάλυψις τοῦ ἰδανικοῦ, ἐκ δύο συνίσταται στοιχείων, ὡς οἵα-δήποτε τέχνη, ἐκ τινος ὑποστάσεως καὶ ἐκ τινος μορφῆς, καὶ εἰς ἀμφοτέρας οἱ κανόνες αὐτῆς ἀνάγονται, καὶ ἐκ τῆς ἰδίας ἐκάστου φύσεως ἐκπηγάζουσι, καὶ εὐκόλως διατυποῦνται. Πνευματικὴ ὑπόστασις τῆς ποιήσεως εἶναι τὸ ἰδανικόν, ὃ περ, κατὰ τάξιν τοῦ λόγου καὶ ὑπόστασις τοῦ καλοῦ, εἶναι ὑπέροχος ἀλήθεια, καὶ τὴν ἀλήθειαν ταύτην τὰ τοῦ υποκειμενικὰ καὶ ἀντικειμενικὰ εἶδη τῆς ποιήσεως πρέπει νὰ ἐκφράζωσι, καὶ πραγματικῶς ἐκφράζωσι. Πρῶτος ἀρχὴ κανὼν εἶναι ἡ ἀλήθεια τῆς ὑποστάσεως. Ἄνευ τοῦ πρώτου τούτου ὅρου οὔτε ποίησις οὔτε καλὸν ὅλως ὑπάρχει, καὶ τὸ στοιχεῖον τοῦτο διακρίνομεν εἰς τὰ γνήσια γεννήματα τῆς ἐμπνεύσεως, καὶ τοῦτο πρὸ πάντων κάλλιον τῆς αἰσθήσεως διαφωτίζει ἡ λογικὴ ἀνάλυσις καὶ ἀποδεικνύει. Ὅτι εἶναι ψεῦδος καὶ πλάνη ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, εἶναι κακὸν ἐν τῇ ἠθικῇ, καὶ ἀκαλλὲς καὶ δύσμορφον ἐν τῇ τέχνῃ, καὶ τοῦτο, ἐν ᾧ ἐπιβεβαιῶται ἂν ἑνὸς τὴν περὶ

καλοῦ θεωρίαν, καταδεικνύει ἀφ' ἑτέρου πόσον ἐνδομύχως συνάπτεται ἡ τέχνη πρὸς πᾶσαν ἀλήθειαν, ὃ ἐστὶ πρὸς πᾶν στοιχεῖον προῦδου καὶ πολιτισμοῦ. Ἡ πνευματικὴ ὑπόστασις τῆς ποιήσεως λαμβάνει μορφήν διὰ τοῦ λόγου, οὗ τὰ στοιχεῖα, τό τε πραγματικὸν καὶ τὸ λεκτικόν, ἤδη ἀνελύσαμεν, καὶ παρὰ τὴν ὑποστατικὴν ἀλήθειαν φανερόν ὅτι καὶ ἡ καταλληλότης τῆς μορφῆς πρέπει νὰ ὑπάρχῃ πρὸς δῆλωσιν καὶ τρόπον τινὰ ἐνσάρκωσιν αὐτῆς τῆς ὑποστάσεως. Εἶδομεν πῶς τὸ πραγματικόν, ἡ ὕλη τῆς ποιήσεως, ἐξ ἐννοημάτων συνίσταται καὶ εἰκόνων καὶ παθῶν, καὶ πῶς ταῦτα γίνονται ποιητικὰ διὰ τῆς φαντασίας. Γίνονται δὲ κατ'ἀλλήλα εἰς τὴν ὑπόστασιν, ὅτε καὶ πρὸς αὐτὴν ἀρμόζουσι καὶ πρὸς ἄλληλα. Καὶ πρὸς ἄλληλα μὲν ἀρμόζουσιν, ὅτε ἀρμονικῶς συνδυάζονται καὶ συγκρινῶνται, μίαν ἐνότητα ἀποτελοῦντα, οὐδὲν ὄν μεμονωμένον ἢ ὑπερέχον, διότι ἐὰν μόνον ὑπάρχῃ ἡ ὑπερέχῃ τὸ ἐννόημα, ἡ ποίησις γίνεται ἐπιστήμη, ἐὰν ἡ εἰκὼν, σκιαζὴ ζωγραφία, καὶ ἐὰν τὸ αἰσθημα, ναὶ μὲν ἡ οὐσία τῆς ποιήσεως ἐνίοτε διασώζεται, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, ἀλλὰ μένει ἡμιτελής, καὶ εἰς συγκινητικὴν διήγησιν μεταπίπτει. Πρὸς τὴν ὑπόστασιν δὲ ἀρμόζουσιν, ὅτε εἶναι φυσικὴ αὐτῆς ἀπόρροια, ἀκολουθοῦσι δηλαδὴ καὶ διαυγεστέραν καθιστῶσι τὴν ἐσωτερικὴν φύσιν τοῦ ποιήματος, καὶ ὑψοῦται ἡ ταπεινοῦται ἡ ἐννοια κατὰ τὴν θέσιν καὶ ἰδιότητα ἐκάστου πράγματος καὶ προσώπου, καὶ ἀναλογοῦσιν αἱ εἰκόνες, τὰ σχήματα, οἱ τρόποι πρὸς τὸ ποιεῖν τῆς ιδέας, τῆς ἐννοίας, ἡ τοῦ αἰσθήματος, καὶ τοῦτο, εἴτε εὐμενὲς εἴτε δυσμενὲς, εἶναι τὸ ἴδιον τῆς ὑποστατικῆς ἀληθείας, καὶ ἀναπτυσσόμενον μόνον, ἢ πρὸς ἄλλο συγκρουόμενον, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰς φυσικὰς κινήσεις τῆς καρδίας καὶ τὴν λογικότητα τῶν χαρακτήρων. Παρομοίως καὶ τὸ λεκτικόν, τὸ δεύτερον στοιχεῖον τοῦ ποιητικοῦ λόγου ἢ τῆς ποιητικῆς μορφῆς, εἶναι κατ'ἀλλήλον, ὅτε ἐκπληροῖ τὸν φυσικὸν αὐτοῦ προορισμόν, ὅτε δηλ. καὶ τοῦτο, ὡς τὸ πραγματικόν, ἀποκαλύπτει τὴν ὑπόστασιν. Πρῶτος ἐπομένως περὶ τούτου κανὼν εἶναι ἡ ἐνάργεια, διαφανὴ καὶ ὁρατὴν καθιστῶσα αὐτὴν τὴν ὑπόστασιν. Ποίησις ἀσαφὴς εἶναι ὡς ζωγραφία ἢ ἀγαλμα ἐν τῷ σκότει. Εἰς τοῦτο συντείνει ἡ κυριολεξία, ἡ φυσικὴ σύνταξις καὶ θέσις καὶ πλοκὴ τῶν λέξεων πρὸς καθαρὰν δῆλωσιν τῆς ἐννοίας, πρὸς νοητὴν περιγραφὴν τῆς εἰκόνος καὶ ζωγράφαν τοῦ πάθους ἐξωτερικεύσιν. Δεύτερον δὲ, ἡ ποιητικὴ ἀρμονία. Τὴν λέξιν ταύτην δὲν λαμβάνομεν καθ' ἣν ἔχει ἐν τῇ μουσικῇ, ἀλλὰ κατὰ τινὰ γενικωτέραν καὶ ὑψηλοτέραν σημασίαν. Πᾶσα ἀρμονία εἶναι τάξις, ἔλλογος συνδυασμὸς μέσων καὶ τελῶν, σύμπνοια πλειόνων πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς ἓνα κοινὸν σκοπὸν. Ἡ ποιητικὴ ἀρμονία εἶναι ἄρα

τάξις τοῦ λόγου πρὸς τὴν τάξιν τοῦ ποιήματος ἀντιστοιχοῦσα καὶ ἀπ' αὐτῆς ἀδιάσπαστος, εἶναι κατ'ἀλλήλους δηλαδὴ διαδοχὴ λέξεων εἰς ἐκφράσιν τῶν ἐν τῇ ποίησει ἐννοιῶν καὶ εἰκόνων καὶ παθῶν, ἃ τίνα καὶ ταῦτα ἐκφράζουσι τὴν ὑπόστασιν τοῦ ποιήματος. Ἡ μιμητικὴ λεγομένη ἀρμονία εἶναι ἐν μόνον στοιχεῖον αὐτῆς καὶ οὐχὶ τὸ οὐπωδέστερον. Ἄλλη τις ἀρμονία ὑπάρχει δι' ἧς τὸ εὐηχόν, τὸ σόμμετρον, τὸ μακρόν, ἢ τὸ βραχὺ τῆς λέξεως, ἡ ἐπιτηδεῖα ἀνάμιξις τῶν ἤχων, τῶν συμφώνων καὶ φωνηέντων, ἡ θέσις καὶ πλοκὴ τῶν μορίων τοῦ λόγου παρὰ τὴν ἐνάργειαν, ἀποδίδουσιν εἰς τὴν ποιητικὴν διαλεκτὸν ἐκείνην τὴν ζῶν καὶ χάριν καὶ ὕψος, ἃ τίνα ἀπαιτεῖ ἡ ἰδιαιτέρα φύσις ἐκάστου ποιήματος, ὥστε οὐδὲν ἐν τῇ κατασκευῇ αὐτοῦ αὐθαίρετον καὶ βεβιασμένον, ἀλλὰ πάντα προέρχονται εἰς τὸ φῶς, καθὼς ἡ χροιά τοῦ προσώπου καὶ ἡ ἐκφρασις τοῦ ὀφθαλμοῦ ἐξαγγέλλουσι τὴν ἐσωτερικὴν κατάστασιν τῆς ψυχῆς. Τελευταῖον, καὶ ἡ ῥυθμικὴ διατύπωσις τὴν αὐτὴν πρέπει νὰ ἔχῃ καταλληλότητα. Καὶ ἡ φύσις καὶ ἡ χρῆσις τοῦ μέτρου συντείνουσιν εἰς τὴν ἐκφραστικὴν δύναμιν τοῦ λόγου, καὶ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ἰδανικοῦ συμπληροῦσι. Διάφορα μέτρα ἀπαιτοῦσι τὰ διάφορα εἶδη τῆς ποιήσεως, καὶ εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ εἶδος διάφορος ἡ χρῆσις αὐτῶν κατὰ τὰς περιστάσεις. Τὸ μῆκος καὶ τὸ ποιεῖν τῶν στίχων, αἱ στροφαί, αἱ καταλήξεις, πάντα ἔχουσι λόγον ἰδιαιτέρον, καὶ ἰδίαν κίνησιν, καὶ δύναμιν, καὶ ἐκφράσιν, καὶ ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ τοῦ ποιητοῦ λογικὴν τίνα ἀνάγκην. Περὶ τούτων ἀπάντων κάλλιον πάσης θεωρίας διδάσκει ἡ καλαισθησίς τῶν κριτικῶν καὶ ἡ ἀνάλυσις τῶν δοκίμων ἔργων τῆς τέχνης ἥτοι ἡ ἐφηρμοσμένη καλλολογία. Ἀλλ' εἰς ταῦτα, καθ' ἡμᾶς, ἀνάγονται οἱ δύο κανόνες, τῆς ἀληθείας τῆς ὑποστάσεως καὶ τῆς καταλληλότητος τῆς μορφῆς, οἵτινες εἰς πᾶσαν ποίησιν ἐφαρμόζονται. Ἐκ δὲ τοῦ συνδυασμοῦ αὐτῶν προκύπτει ἡ ἐνότης καὶ ἡ ποικιλία, τὸ κάλλος τῆς ποιήσεως, διότι ὁ συνδυασμὸς οὗτος οὐδὲν ἕτερον εἶναι οὐσιωδῶς εἰμὴ αὐτὴ ἡ φύσις τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ὄντος. Ἐὰν δὲ ἐπετρέπετο ἡμῖν καὶ ἕτερον καὶ ἀνώτατον καὶ γενικώτατον κανόνα νὰ προσθέσωμεν, εἰς τὸν ποιητὴν μᾶλλον ἢ εἰς τὴν ποίησιν ἀναγόμενον, ἠθέλομεν εἰπεῖ, ὅτι ἀνώτατος ὅρος πάσης ποιήσεως εἶναι ἡ ἐλευθέρα καὶ φυσικὴ καὶ ἀσκοπος ἐμπνευσις. Ἡ τέχνη, ἡ ἀληθὴς τέχνη, κατὰ τοῦτο εἶναι μίμησις τῆς φύσεως, ὅτι εἶναι, ὡς αὐτὴ, αὐθόρμητος, ἀβίαστος καὶ τοῦ ἰδίου λόγου καὶ σκοποῦ ἀσυνείδητος. Ἡ μελέτη τοῦ καλοῦ καὶ τῶν καλῶν ἔργων, ἡ φώτισις τοῦ πνεύματος καὶ πρὸ πάντων ἡ εὐθύτης τῆς καρδίας προετοιμάζουσι τὴν φαντασίαν εἰς ὑποδοχὴν τῆς ἐμπνεύσεως, ἀλλὰ ταύτην δὲν πρέπει νὰ ζητῶμεν, νὰ διώ-

κωμεν καὶ ἐντέχνως νὰ ἐγείρωμεν, εἶναι ἔνθεος μανία, ὡς λέγει ὁ Πλάτων, ἥς ἄνευ κρούμεν εἰς μάτην τὰς χρυσὰς θύρας τῆς ποιήσεως, καὶ ψυχρὰ ἀποβαίνουνσι καὶ αὐτὰ τῶν φρονιμωτέρων ποιητῶν τὰ σοφώτερα ἔργα.

ε'.

Οἱ γενικοὶ κανόνες οὓς ἐθέσαμεν πρὸ μικροῦ, ἐν ᾧ ἐπὶ παντὸς εἵδους ποιήσεως ἰσχύουσι, μόνοι σχεδὸν ἀρκοῦσιν εἰς τὴν θεωρίαν τῶν ὑποκειμενικῶν. Ἄλλους εἰδικωτέρους δὲν δυνάμεθα ἐκ τῶν προτέρων νὰ θέσωμεν περὶ τούτων, ἐπειδὴ ἡ ἰδιαιτέρα ἐλάστου ὑπόθεσις καὶ κατασκευὴ ἐξαρτῶνται ἐκ μυρίων περιστάσεων τόπου, χρόνου, φυλῆς, κοινωνίας, θρησκευματος καὶ ἀτομικῶν χαρακτήρων καὶ δυνάμεων καὶ ἐντυπώσεων. Τὰ ὑποκειμενικὰ εἶδη, θρησκευτικὰ, πολιτικὰ, ἐρωτικὰ, σατυρικὰ, ἐλεγειακὰ, διδασκτικὰ, ὕμνοι, ᾠδαί, ἐπιγράμματα, ὅτε ὑποκειμενικὸν ἔχουσι χαρακτῆρα, καὶ δὲν ὑπάγονται, ὡς ἐνίοτε συμβαίνει, καὶ τοὶ ὑποκειμενικὰ κατὰ φαινόμενον, εἰς τὸ ἕτερον τμήμα τῶν ποιητικῶν ἔργων, ἀποβαίνουσιν ἀρκούντως ἐντελῆ, ἐὰν πρὸς τοὺς ἀνωτέρω κανόνους συμμορφωθῶσιν. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὰ ἀντικειμενικὰ οἱ κανόνες οὗτοι μερικεύονται ἐξ ἀνάγκης, διότι ἐν αὐτοῖς ἡ ἀτομικότης τοῦ ποιητοῦ ἐκλείπει, καὶ αὐτὰ παρυσιάζονται τὰ ἀντικείμενα ὅσα μεταβάλλει εἰς ὑπόθεσιν τῶν ἰδίων ἁσμάτων, ὅθεν ὁ γενικὸς νόμος τῆς ἀληθείας τῆς ὑποστάσεως καὶ τῆς καταλληλότητος τῆς μορφῆς μερικεύεται καὶ εἰδοποιεῖται κατὰ τὰ διάφορα στοιχεῖα καὶ ὅρους ἑνὸς ἐκάστου.

Τρία εἶναι τὰ κυριώτερα εἶδη τῶν ἀντικειμενικῶν ποιημάτων, τὰ ἐπικά, τὰ δραματικά καὶ τὰ μυθιστορικά, καὶ μετὰ τούτων ὁμολογουμένως πρωτεύουσι τὰ ἐπικά, διότι καὶ εὐρύτερα εἶναι κατὰ τὴν ὑπόθεσιν, καὶ παρέχουσιν ὕλην εἰς τὰ δράματα. Ἡ δὲ ὑπόθεσις αὐτῶν, κατὰ τινὰς τῶν καλολόγων, ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀρυσμένων τὰς περὶ ποιήσεως θεωρίας αὐτῶν, εἶναι μόνον τὰ ἱστορικὰ γεγονότα. Ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ ἐπικά ποιήματα ἔχοντα ὑπόθεσιν θεογονικὰ καὶ κοσμογονικὰ γεγονότα, μὴ ἱστορικὰ, ἢ *Θεῖα κωμῳδία* τοῦ Δάντου, ὁ *Παράδεισος* τοῦ Μίλτωνος, καὶ τινες ἰνδικαὶ ἐποποιεῖαι, ἃ τινὰ οἱ ἀνωτέρω καλεολόγοι ἢ ἡγνόνουν ἢ περιεφρόνουν. Πάντα τὰ ἐκτὸς δύνανται νὰ γίνωσιν ὑπόθεσις ἐπικῶν ποιημάτων, ὁ Θεὸς, ὁ κόσμος, ὁ ἄνθρωπος· ἀλλ' ἀναντιρρήτως μετὰ τῶν τριῶν τούτων πρωτεύει κατὰ τὸ ἐπιδιδικτικὸν τῆς ποιήσεως, καὶ εἶναι μᾶλλον ἐνδιαφέρον, ὁ ἄνθρωπος, ὥστε καὶ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ καὶ αἱ τύχαι τοῦ κόσμου ὑπὸ τὴν ὄψιν τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ καθ' ἃς ἔχουσι πρὸς ἡμᾶς σχέσεις, συγκινοῦσι καὶ ἐμπνέουσι τὴν ποιητικὴν φαντασίαν, διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὴν ὑπερκόσμιον καὶ ἀθάνατον τοῦ Ἀνθρώπου ἐποποιεῖται ἀντανακλᾶται τόσῳ ζωηρῶς ὁλό-

κληρος ἢ τότε κοινωνία. Λέγοντες δὲ τὸν ἄνθρωπον δὲν ἐννοοῦμεν οὔτε τὸ ἄτομον οὔτε ὅλον τὸ γένος· τὸ πρῶτον παρέχει μᾶλλον ὕλην εἰς βιογραφίαν καὶ μυθιστορήματα ποιητικὰ, ὧν προτοφανὲς ἴσως παράδειγμα εἶναι ὁ Ἰοκελύνος τοῦ Λαμαρτίνου, τὸ δεύτερον καταντᾷ ἔννοια ἀφηρημένη καὶ φιλοσοφικὴ μᾶλλον ὑπόθεσις, καὶ δὲν δύνανται νὰ ἔχη τὴν ἐννοίαν καὶ πάλλουσιν ζώην τῆς ἀτομικότητος, πλὴν ἐὰν δι' ἀλληγοριῶν καὶ προσωποποιήσεων ληφθῇ ὡς ἄτομον, ἀλλὰ καὶ τότε ἀποβαίνει τὸ εἶδος τοῦτο λίαν δύσκολον καὶ ψυχρὸν. Μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων ὑπάρχουσι τὰ ἔθνη, αἱ ἐθνικαὶ ἀτομικότητες, εὐπρεπῶς παριστάμεναι ὡς πρόσωπα τοῦ μεγάλου δράματος τῆς ἱστορίας. Ἀλλ' εἶναι πᾶσα ἐποχὴ τοῦ ἐθνικοῦ βίου κατάλληλος εἰς ἐποποιεῖς; Κατὰ τὸν Ἑγελον, μόνον κατάλληλος εἶναι ἡ ἥρωϊκὴ ἡλικία τῶν λαῶν, καὶ ἐν ἐξωτερικῷ οὐχὶ ἐμφυλίῳ πολέμῳ. Καὶ τῶνόντι, ἡ ἥρωϊκὴ λεγομένη ἐποχὴ, μέση οὖσα μετὰ τῆς ἀγρίας καὶ τῆς πεπολιτισμένης, καὶ μὴ ὑποκειμένη εἰσέτι εἰς τὸν ὁμοιόμορφον ζυγὸν τοῦ κοινοῦ πνεύματος, τῶν κοινῶν θεσμῶν, τῆς μονίμου συμβιώσεως καὶ τῶν γενικῶν συμφερόντων, μείζονα ἀφίνει ἐλευθερίαν εἰς τὴν ἀτομικὴν ἀνάπτυξιν, καὶ τὰ προτερήματα, τὰ ἐλαττώματα, οἱ χαρακτῆρες, τὰ πάθη τῶν προσώπων, τῶν οἰκογενειῶν, τῶν φυλῶν ζωηρότερον ἐν αὐτῇ καταφαίνονται. Ἀλλὰ, καὶ τοὶ ὑπὸ ἄλλους ὅρους καὶ τύπους, ἡ ἀτομικότης ἀναπτύσσεται καθ' ὅλα τὰ στοιχεῖα αὐτῆς καὶ ἐν τῇ μὴ ἥρωϊκῇ καταστάσει τῶν κοινωνιῶν, καὶ οὐ μόνον ἐξωτερικαὶ συγκρούσεις, ἀλλὰ καὶ ἐσωτερικαὶ ἐπαναστάσεις ὑποκινούσι καὶ ἐξάπτουσι τὰς δυνάμεις τῆς ἀτομικότητος· ἄλλως, τὰς πλείους καὶ γονιμωτέρας φάσεις τῆς ἱστορίας ἔπρεπε ν' ἀποκλείσωμεν τῆς ποιητικῆς δημιουργίας. Ἀρκεῖ νὰ ὑπάρχῃ ἐν τῇ ἐπικῇ ἐποχῇ μέγα τι συμβάν συγκινοῦν ἐκ βάθους πάντα τὰ κοινωνικὰ στοιχεῖα. καὶ θέτον ἐν ἐνεργείᾳ πάσας τὰς δυνάμεις, τὰς ἀρετὰς καὶ τὰ ἐλαττώματα τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ὁμάδων. Αὕτη δὲ ἡ ἐκτακτὸς ἀποκάλυψις τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος συνεπιφέρει καὶ ἐκτακτον ἀποκάλυψιν τοῦ ἰδανικοῦ, ἐκείνης δηλαδὴ τῆς ὕψους τῆς ἰδανικῆς τάξεως τοῦ κόσμου, ἣτις εἶναι ὁ πρὸς ὃν ὅρος τῆς ἱστορίας, καὶ διὰ τίνος μεγάλου θεσπίσματος τῆς θείας προνοίας πραγματοποιεῖται. Ἐκ τούτων πάντες οἱ ἰδιαιτέροι κανόνες τῆς ἐποποιεῖας.

Ἐὰν ἡ ἐποποιεῖα παριστᾷ ἔθνη καὶ οὐχὶ ἄτομα, δὲν εἶναι πολὺ ἐπικὰ αἱ ἐποχαὶ καθ' ἃς ἐξοχόν τι ἄτομον τοσούτῳ πρωτεύει, ὥστε τὰ ἄλλα ἐπισκιάζει, διὰ τοῦτο ἀμφιβάλλομεν ἐὰν εἶναι ἐπικά τὰ κατορθώματα τοῦ Ἀλεξάνδρου ἢ τοῦ Ναπολέοντος, διότι αἱ μεγάλα αὐταὶ ἀτομικότητες ἀπορρόφῳσι σχεδὸν πάσας τὰς ἄλλας, καὶ ἐπικωτάτη εἶναι ἀπ'

ἐναντίας ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις. ἰσχυρώς ἡ παρὰ τὰς τῆς ἐθνικότητος ἀπαιτεῖ καὶ τὸν χρονικὸν καὶ τὸν τοπικόν, ὡς λέγουσι, χρωματισμὸν, δηλαδὴ ἐκείνας τὰς περιγραφὰς τῆς φύσεως καὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων, τῶν ὑλικῶν καὶ ἠθικῶν χαρακτηρῶν, δι' ὧν ἐκφανέστερον καταδεικνύεται τὸ ἐθνικὸν πνεῦμα, καὶ αἱ τινες τόσῃ ποικίλως ἐπικνησμοῦσι καὶ πολὺ τιμὰ καθιστῶσι καὶ κατὰ τοῦτο τὰ ποιήματα τοῦ Ὀμήρου. Τὰ ἔθνη συνίστανται ἐξ ἀτόμων, καὶ ἐκ τούτων τινὰ διακρίνονται καὶ ἐξέχουσι δι' ὑψηλῶν προτερημάτων, καὶ ὡς ἐκ τούτου σπουδαιότερον μέρος λαμβάνουσιν εἰς τὰς κοινὰς ἐπιχειρήσεις, ἐντεῦθεν τὰ ἐπικά πρόσωπα, ἐν αἷς ὁ δημόσιος, ὁ ἐπικός χαρακτηρ φαίνεται ἀναδεικνύει καὶ καθ' ὑψηλότερον τύπον διατυπώνει τὸν ἰδιωτικόν, καὶ οὕτω συγκεφαλαιεῖ καὶ ἐκπροσωπεῖ τὸν ἐθνικόν. Τὸ δὲ ἱστορικὸν συμβάν ὃ περ γίνεται ὑπόθεσις τοῦ ἔπους, διακρίνεται καὶ τοῦτο εἰς πολλὰ καὶ διάφορα συμβάντα μᾶλλον ἢ ἥττον πρὸς τὸ κύριον συνδεόμενα, ἐξ οὗ τὰ ἐπεισόδια, ἃ τινὰ καὶ πρὸς τὸ κύριον γεγονός πρέπει νὰ συνάπτωνται καὶ τὴν γενικὴν ἐνότητα τοῦ ποιήματος νὰ μὴ παραβιάπτωσιν, ὡς συμβαίνει ἐν τῷ *Μαινομένῳ Ὀρλάνδῳ* τοῦ Ἀριόστου. Τελευταῖον, πᾶσα μεγάλη ἱστορικὴ φάσις, μαρτυροῦσα σχέδιόν τι τῆς θείας προνοίας, εἰσάγει καὶ τὸ ὑπερφυσικὸν στοιχεῖον εἰς τὴν ἐποποιίαν, οὗ τὴν ἀνάγκην καὶ οἱ σχολαστικώτεροι τῶν καλολόγων ὁμολογοῦσι τὸν λόγον τούτου ἀγνοοῦντες, καὶ ἐντεῦθεν τὸ μέρος τῶν θεῶν καὶ ἡμιθέων εἰς τὰ κλασσικὰ ἔπη, καὶ τοῦ ἀληθοῦς Θεοῦ καὶ τῶν θεῶν προσώπων εἰς τὰ χριστιανικά, ὅπερ σὺν τοῖς ἄλλοις τὴν τε ἱστορικὴν καὶ ἰδανικὴν φύσιν τῆς ποιήσεως ἔτι μᾶλλον καταδεικνύει. Ἐκ πάντων δὲ τούτων προκύπτει ἡ μεγάλη ἐνότης τῶν ἐπικῶν ποιημάτων, ἐκ τῆς ἐνότητος τοῦ σκοποῦ καὶ τῶν μέσων ἀπορρέουσα, ἣν παρὰ λόγῳ ἀρνεῖται ὁ Οὐόλφιος· καὶ ἀνεγνώρισεν ὁ Ἀριστοτέλης, ἀποφαινόμενος ὅτι τὸ ἔπος πρέπει νὰ στρέφεται περὶ *μίαν πράξιν ὅλην καὶ τελείαν, ἔχουσαν ἀρχὴν καὶ μέσον καὶ τέλος, ἥν' ὡς περ ζῶον ἐν ὅλῳ ποιεῖ τὴν οἰκίαν ἡδονήν* (Ποιητ. ΚΓ'). Κατ' ἄλληλον εἰς τοιαύτην ὑπόστασιν πρέπει νὰ ᾔηται τὸ ὅρος τοῦ ἐπικοῦ ποιήματος, δηλαδὴ, μεγαλοπρεπὲς ἐνταυτῷ καὶ ἀπλοῦν, οἷον ἀρμόζει εἰς τὰς μεγάλας φάσεις τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, καὶ κατὰ τοῦτο, ὡς κατὰ πολλὰ ἄλλα, αἰωνίως ἀκμάζουσι τὰ θεῖα ἔπη τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Δάντου. Ἐπὶ τέλους ἡ ρυθμικὴ διατύπωσις, ποικίλλουσα κατὰ τὴν διάφορον φύσιν τῶν ποιημάτων, περιβάλλεται καὶ αὕτη ἐν τῇ ἐποποιίᾳ ἀπλοῦν καὶ μεγαλοπρεπῆ χαρακτηρᾶ. Τὸ ἐπικὸν μέτρον εἶναι εὐρὺ, ὡς ἡ ὑπόθεσις, περιττὸν καὶ ὁμοιόμορφον, ὡς ἡ διηγηματικὴ ποίησις ἀπαιτεῖ, καὶ ἐνταυτῷ εὐκόλως καμ-

πτόμενον εἰς ζωνηρὰν παράστασιν τῶν εἰκόνων, παθῶν καὶ ἐννοημάτων καὶ εἰς τὰς ποικίλας φάσεις καὶ περιπετείας τῆς διηγήσεως. Τοιοῦτος ὁ ἡρωϊκὸς στίχος, ὃν *στασιμώτατον καὶ ὀγκωδέστατον τῶν μέτρων* ὠνόμαζον οἱ ἀρχαῖοι, ὁ ἐνδεκασύλλαχος τῶν νεωτέρων καὶ ὁ δεκαπεντασύλλαχος τῆς δημώδους ποιήσεως.

Τὸ δεύτερον τῶν ἀντικειμενικῶν εἰδῶν, ἡ δραματοποιΐα, ἐξέρχεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τοῦ μεγάλου κύκλου τῆς ἐπικῆς, καὶ ὑπὸ τὴν ὄψιν τῆς ἀνθρωπότητος περιλαμβάνει ἐπίσης πάντα τὰ ἐκτὸς ἀλλ' ἀναγόμενα εἰς τὸ ἄτομον καὶ ἐν τῷ περιβάλλῳ τοῦ οἰκικοῦ, κοινωνικοῦ καὶ ἱστορικοῦ αὐτοῦ βίου. Καὶ τὸ μὲν δράμα, ὡς αὕτη ἡ λέξις δηλοῖ, εἶναι πράξις, διὸ καὶ ἐπιδεκτικὸν παραστάσεως εἶναι, καὶ ἀποβάλλει, καὶ τοι ἐνίοτε παθητικώτατα, ἐκείνα τὰ συμβάντα, ὧν θυμὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ἀνεξαρτήτως τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐνεργείας. Ἡ δὲ πράξις εἶναι ἀπόρροια τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας πρὸς ἐκτέλεσιν ἢ παράστασιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ὅστις εἶναι τὸ ἰδανικὸν καὶ ὁ πρὸς ὃν ὅρος τῆς ἠθικῆς ἀναπτύξεως. Καὶ ὅτε μὲν συμμορφοῦται πρὸς τὸν νόμον τοῦτον ἡ ἐλευθερία, τότε προκύπτει ὁ κυρίως ἠθικός καὶ ἐνάρετος βίος, ὁ ἐνάρετος χαρακτηρ, ὅτε δὲ ἀντιβαίνει, ὁ μοχθηρὸς ἢ αἰσχυρὸς, ὅστις εἶναι ἡ ἀνείρεσις τῆς ἠθικῆς τάξεως. Ἀλλ' ἡ πρὸς τὴν τάξιν ἐκνεντιότης, εἴτε ὑλικὴν εἴτε νοητικὴν εἴτε ἠθικὴν, δὲν εἶναι πάντοτε ἀποτέλεσμα κακοβούλου προαιρέσεως, οὐδ' ἐπιφέρει τὰ ὀδυνηρὰ τῆς μοχθηρίας ἀποτελέσματα, καὶ τότε ἀντὶ τοῦ αἰσχυροῦ, ἔχομεν τὸ γελοῖον ἀμάρτημα καὶ αἰσχος ἀνώδυνον καὶ οὐ φθαρτικόν, ὡς ἄριστα ὤρισεν αὐτὸ ὁ Ἀριστοτέλης (Ποιητ. Ε'). Ἐντεῦθεν δύο εἶδη δραματοποιίας, τὸ μὲν τραγικόν, ἢ κυρίως δραματικόν, τὸ δὲ κωμικὸν λεγόμενον. Τὰ δύο ταῦτα εἶδη οὐσιωδῶς δὲν συγχωνεύονται, μολονότι τὰ κωμικὰ καὶ τὰ τραγικὰ ἐν τῷ συνήθει βίῳ συμμιγνύονται, καὶ ἐπιτρέπεται ἐνίοτε ἡ εἰς τὴν τραγωδίαν εἰσοδος τοῦ κωμικοῦ πρὸς ἀντίθεσιν καὶ ἀληθεστέραν παράστασιν τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος, ἀλλὰ τὸ κωμικὸν οὐδὲν ἀνέχεται τραγικὴν στοιχείον. Ἐάν δὲ διάφορος ἡ φύσις καὶ τὰ μέσα, εἰς εἶναι ἀμφοτέρων τῶν εἰδῶν τούτων ὁ σκοπός, ἡ διὰ τοῦ παραδείγματος ἢ διὰ τοῦ θεάματος ὑπερίσχυσις τῆς ἠθικότητος, καὶ μολονότι ἐν αὐτοῖς ἡ βράβευσις τῆς ἀρετῆς καὶ ἡ τιμωρία τῆς κακίας δὲν εἶναι πάντοτε ἀπαραίτητος, οὐχ ἥττον τὴν ἠθικοποιὸν δύναμιν τῆς ποιήσεως πάντοτε ἔχουσι, καὶ εἰς τι ἠθικὸν τέλος ἢ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἀπολήγουσι, διότι καὶ ὅταν ἡ ἀρετὴ γίνηται μέχρι τέλους θυμὰ τοῦ καθήκοντος, διδάσκει ἡμᾶς ἀρίστην διδασκαλίαν, τὸν θρίαμβον τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως, τὴν ἀγάπην τοῦ ἀγαθοῦ δι' αὐτὸ τὸ ἀγα-

θόν, καὶ τὴν πίστιν εἰς τὴν θεῖαν δικαιοσύνην. Ἐκ τούτων τὰ στοιχεῖα τοῦ δράματος, ἃ τινὰ ἐπομένως εἶναι χαρακτηρῆτες διάφοροι καὶ ἐναντίοι, συγκρούμενοι καὶ μυριοτρόπως σχετιζόμενοι πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἐκ τούτου πλοκὴ, δέσις, λύσις, κατὰστροφή καὶ ἐπὶ πάντων καὶ ἐκ πάντων ἐνότης.

Οἱ χαρακτηρῆτες τοῦ δράματος πρέπει νὰ εἶναι ἀληθεῖς, οὐχὶ δὲ κατὰ τὴν πραγματικὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἰδανικὴν, ἄλλως, μεταπίπτομεν εἰς τὸν λεγόμενον πραγματισμὸν, ὅστις αἰσχύνη πολλὰ ἔργα τῆς νέας ποιήσεως, καὶ εἶναι ἡ βάνυσος καὶ μηχανικὴ σχεδὸν ἐπανάληψις τῆς φύσεως, ὡς ἡ φωτογραφία. Ἀπ' ἐναντίας, ἡ γραφικὴ τέχνη μεταποιεῖ πάντοτε τὰ πραγματικὰ στοιχεῖα, καὶ οὕτω καθιστᾷ καὶ αὐτῆς τῆς φύσεως ἀληθέστερα, ἐκφράζουσα δι' αὐτῶν τὴν οὐσιαστικὴν ἀλήθειαν τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων καθαρώτεραν καὶ λαμπροτέραν ἢ ἐν τῇ φύσει. Δεῖ μιμεῖσθαι (λέγει ὁ Ἀριστοτέλης) τοὺς ἀγαθοὺς εἰκοτογράφους, καὶ γὰρ ἐκεῖνοι ἀποδιδόντες τὴν ἰδίαν μορφήν, ὁμοίως ποιούντες καλλίους γράφουσιν. Ἡ συνέπεια, ἡ, κατ' Ἀριστοτέλην, τὸ ὁμαλὸν τοῦ χαρακτηρῆτος πρέπει νὰ ἦναι τὸ δεύτερον αὐτοῦ προσὸν, ὅπως οἱ λόγοι καὶ τὰ ἔργα ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου μὴ ἀντιφάσκωσι πρὸς ἀλλήλα, καὶ πάντα ἀπορρέωσιν ὡς λογικὰ συνέπειαι τῆς φύσεως καὶ θέσεως αὐτῶν. Οἱ χαρακτηρῆτες πρέπει νὰ ἦναι ποικίλοι, καὶ, εἰ δυνατόν, ἀλλήλοις ἐναντίοι πρὸς ἀποφυγὴν μονοτονίας καὶ διὰ τὴν ἐξ ἀντιθέσεως ζωηροτέραν αὐτῶν ἐξεικόνισιν. Τελευταῖον, πρέπει νὰ ἦναι καὶ κατ' ἀριθμὸν καὶ κατὰ ποιὸν ἀναγκαῖοι, ὅσοι δηλαδὴ καὶ οἱ ἀπαιτοῦνται ὑπὸ τῆς ὑποθέσεως, ὃ ἐστὶ πρέπει ν' ἀποκλείωνται ὅσα τὸ δυνατόν τὰ ἐπικουρικὰ ἐκεῖνα πρόσωπα γραμματέων καὶ ἐμπιστῶν, ἃ τινὰ οἱ ἄτεχνοι δραματοῦργοι εἰσάγουσιν ἄνευ λόγου καὶ μόνον ἵνα διευκολύνωσι τὴν ἐνέργειαν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν κυριωτέρων. Ἐνταῦθα δὲ ἐγείρεται ζήτημα, ἐὰν πᾶσα πράξις εἶναι ἐπιδεκτικὴ δραματοποιήσεως. Νομίζομεν, ὅτι καὶ περὶ τούτου ὑπάρχουσιν ὅροι λογικῶς ἐπιβαλλόμενοι ὑπὸ τῆς φύσεως τοῦ δράματος. Ἡ πράξις πρέπει νὰ ἦναι ἐνδιαφέρουσα, καὶ τοι οὐχὶ ἀπαραιτήτως διδασκτικὴ διὰ τοῦ παραδείγματος, καὶ εἶναι ἐνδιαφέρουσα, ὅτε ἐγείρει τὴν περιέργειαν, τὴν συμπάθειαν διὰ τινος σχέσεως πρὸς τὰ οὐσιώδη καθήκοντα καὶ τὸν ὑψηλὸν προορισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος, ἄλλως, ἐὰν ἦναι ἀπλῶς διασκεδαστικὴ καὶ γελοία, καὶ οὐδὲν ἀνακινεῖ οὔτε ἀμέσως οὔτε ἐμμέσως τῶν ἠθικῶν προβλημάτων ὅσα θέτει καθ' ἑκάστην ἐνώπιον ἡμῶν ὁ οἰκιακὸς καὶ κοινωνικὸς βίος, μεταπίπτει εἰς ἀπλοὺν ἄθυρμα, ἀνάξιον τοῦ μεγαλείου τῆς ποιήσεως. Ἀλλὰ προσέτι πρέπει ν' ἀπορρέῃ ἐκ τῶν χαρακτηρῶν ὡς φυσικὴ συνέπεια τῆς

συγκρούσεως, ὥστε, δεδομένης τῆς διαφόρου φύσεως αὐτῶν, νὰ ἐπέρχηται ἐξ ἀνάγκης ἡ σύγκρουσις καὶ νὰ προβῇ περιπλεκομένη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον μέχρι τῆς λύσεως. Αὕτη δὲ πρέπει νὰ ἦναι φυσικὴ, πιθανή, οὐχὶ ἐκ συμπτώσεως ἢ διὰ τινος ἐκ μηχανῆς Θεοῦ, καὶ ὅσα τὸ δυνατόν ἀπρασδόκητος, διότι τότε τὸ ἐνδιαφέρον τῶν θεατῶν, αὐξάνον πάντοτε προοῦσης τῆς πράξεως ὡς ἐκ τῶν ποικίλων αὐτῆς περιπετειῶν, ἱκανοποιεῖται ἐν τέλει, καὶ ἡ ἐντύπωσις τῆς παραστάσεως εὐχρέστως συμπληροῦται. Ἀδιάφορον μετὰ ταῦτα, ἐὰν ἡ πράξις εἶναι ὅλως ἰδανικὴ, δηλαδὴ ἐπινενοημένη ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, ἢ ἐὰν ἔχει καὶ τινὰ ἱστορικὴν ἀλήθειαν, ἀρκεῖ νὰ τηρῇ καὶ κατὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν τοπικὸν τινὰ καὶ χρονικὸν χρωματισμὸν, οὐ ἄνευ οὔτε πιθανῆ εἶναι, οὔτε πιστευτῆ, οὔτε ἐνδιαφέρουσα. Τελευταῖος ὅρος εἶναι ἡ ἐνότης τῆς πράξεως, καὶ περὶ τούτου γνωστὰ εἶναι αἱ μεταξὺ κλασικῶν καὶ ῥωμαντικῶν πολέμοι διενέξεις καὶ συζητήσεις. Ἡ πράξις δὲν πρέπει νὰ ἦναι μία ἀριθμητικῶς, διότι, ἀπ' ἐναντίας, πρέπει ἐκ διαφόρων περιπετειῶν νὰ ποικιλοῦται συνδεομένων ὁμοῦς πρὸς ἀλλήλας, ὡς τὸ αἷτιον πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα, οὐδὲ ἱστορικῶς εἶναι εὐκόλον νὰ ὁρισθῇ ἐκ τῶν προτέρων ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος αὐτῆς, διότι ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ὡς καὶ ἐν τῇ φύσει, ἡ ἄλυσις τῶν γεγονότων οὐδέποτε διακόπτεται, ἀλλὰ νὰ ἦναι μία νοερώδης καὶ ἠθικῶς, ὡς ἐκ τῆς ἐνότητος, τοῦ σκοποῦ καὶ τῶν μέσων, ὥστε καὶ τὸ ὅλον καὶ τὰ καθ' ἑκαστα νὰ ἦναι ἀλληλένδετα καὶ ἀδιάσπαστα ἀλλήλων. Χρὴ οὖν (ὡς ἐπαναλάβωμεν καὶ ἐνταῦθα τοὺς λόγους τοῦ Ἀριστοτέλους) καθάπερ καὶ ἐν ταῖς ἀλλαις μιμητικαῖς ἡ μία μίμησις ἐνός ἐστίν, οὕτω καὶ τὸν μῦθον, ἐπεὶ πράξεως μίμησις ἐστίν, μιᾶς τε εἶναι, καὶ ταύτης ὅλης, καὶ τὰ μέρη συνεστάναι τῶν πραγμάτων οὕτως, ὥστε, μετατιθεμένου τινὸς μέρους ἢ ἀφαιρουμένου, διαφέρεισθαι καὶ κινεῖσθαι τὸ ὅλον· ὃ γὰρ προσὸν ἢ μὴ προσὸν μὴ δὲν ποιεῖ ἐπίδηλον, οὐδὲ μόνον τοῦ ὅλου ἐστίν. (Ποικτ. Η'.) Ἀλλὰ, πρὸς τὴν ἐνότητα ταύτην, ἀπαιτεῖται ἄρα καὶ ἡ ἐνότης τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου, ὥστε τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα τῆς ὑποτιθεμένης πράξεως νὰ προσεγγίζωσιν ὅσα τὸ δυνατόν πλειότερον εἰς τὸν γῶρον τῆς σκηνῆς καὶ τὴν διάρκειαν τῆς παραστάσεως. Τοῦτο ἐπίστευον μέχρι τινὸς οἱ σχολαστικοὶ τεχνολόγοι, καὶ εἰς τὸν ζυγὸν τοῦτον ὑπεβλήθησαν οἱ διασημότεροι τῶν Γάλλων καὶ Ἰταλῶν δραματοῦργων, ἐν ᾧ ἐν γένει ἀπετείναν αὐτὸν οἱ Ἰσπανοὶ, Ἀγγλοὶ καὶ Γερμανοί. Τὸ δόγμα τοῦτο μέχρι τινὸς ἐστηρίζετο εἰς τι χωρίον τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ εἰς τὸ παράδειγμα τῶν Ἑλλήνων, καὶ τοι μὴ ὦν καὶ πρὸ αὐτοῖς ἄνευ ἐξαίρεσεως, διότι εἰς τὰς Εὐμενίδας τοῦ Αἰσχύλου ἡ δευτέρα πράξις

τελείται ἐν Δελφοῖς καὶ ἡ τρίτη ἐν Ἀθήναις. Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης λέγει τῶντι, ὅτι ἡ δραματικὴ καὶ ἡ ἐπικὴ ποίησις διαφέρουσι τῷ μήκει· ἡ μὲν γὰρ ὅτι μάλιστα πειράται ὑπὸ μίαν περίοδον ἡλλοῦ εἶναι, ἡ μικρὸν ἐξαιλλάττειν, ἡ δὲ ἐποποιία ἀόριστος τῷ χρόνῳ, καὶ τούτῳ διαφέρει (Ποιητ. Ε'). Ἀλλ' εἶναι φανερόν, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐνταῦθα ἀπλῶς περιγράφει, δὲν δογματίζει, διότι ἡ μεγάλη ἀπλότης τοῦ ἀρχαίου βίου καὶ τῆς ἀρχαίας τέχνης ἀνείχετο τοιοῦτον περιορισμόν, οὐδὲ λόγος γίνεται ὑπ' αὐτοῦ περὶ τόπου, οὐδὲ ἀπολύτως τίθεται ὁ κανὼν, ἀλλ' ὡς προσπάθει μᾶλλον ἐνδεικνύεται, καὶ ἀγνοοῦμεν ὁποῖαν ἐντύπωσιν ἤθελον ἐμποιήσει εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ διδασκάλου τὰ νεώτερα παραδείγματα. Ὡς δὲ πρὸς τὴν θεατρικὴν καὶ τρόπον τινὰ ὀπτικὴν ἀπάτην, ἣν ἐπιφέρουσι τινες ὡς λόγον τοῦ περιορισμοῦ, παρατηροῦμεν, ὅτι καὶ αὕτη εἶναι πρόληψις πηγάζουσα ἐκ τῆς θεωρίας τῆς μιμήσεως, καὶ ὅτι τοιαύτην τινὰ ἀπάτην, μὴ συμβιβάζομένην πρὸς τοὺς ὅρους τῆς τέχνης οὔτε ἀπαιτεῖ οὔτε προσμένει ὁ θεατὴς, καὶ ἐὰν τυχὸν ἐκυριεύετο ὑπ' αὐτῆς, καὶ ἡ φύσις καὶ ὁ περιορισμὸς καὶ ἡ ἐντύπωσις τοῦ δράματος ἤθελον οὐσιωδῶς ἀλλοιωθῇ διὰ τῆς εἰς τὸ ἰδανικὸν ἀντικαταστάσεως τῆς ἀτέχνου πραγματικότητος. Τῶντι, τὴν ἰδανικὴν ἀλήθειαν τῶν χαρακτηρῶν καὶ παθῶν καὶ ἔργων προσδοκᾷ ὁ θεατὴς, καὶ ὑπὸ ταύτης συγκινεῖται ἠθικῶς ὠφελούμενος, πάντα δὲ τὰ στοιχεῖα τῆς ὕλικῆς παραστάσεως δὲν εἶναι εἰμὴ ἐπικουρικὰ μέσα, ἃ τινὰ, καὶ ἐὰν λείψωσιν, ὀλίγον βλάπτουσι τὴν οὐσίαν τοῦ ἀποτελέσματος. Ὡς πρὸς τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον δὲν δύνανται νὰ τεθῶσιν ὕρια ἐκ τῶν προτέρων, καθὼς οὐδὲ περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν προσώπων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν τοῦ δράματος διακρίσεων, ἀλλ' οὐδὲν ἐν τούτοις αὐθαίρετον, διότι πάντα ὑποτάσσονται εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἀνάγκην τοῦ ποιήματος, καὶ καθὼς ἀξιοκατάκριτος εἶναι ἡ σχολαστικὴ καὶ δουλοπρεπὴς μίμησις τῶν ἀρχαίων, παρομοίως ἀξιόμειμπτοι εἶναι αἱ ὑπερβολαὶ εἰς αὐτὴν καὶ κατὰ τοῦτο οὐχὶ σπανίως ὑπέπεσαν ἡ νέα δραματουργία.

Τὰ μυθιστορήματα εἶναι καὶ ταῦτα ἀντικειμενικὸν εἶδος ποιήσεως, πολλὰ κοινὰ στοιχεῖα ἔχον πρὸς τὴν ἐπικὴν καὶ δραματικὴν, ἀλλ' οὐχ ἥττον ἰδίαν φύσιν καὶ ὅρους καὶ νόμους. Λαμβάνει καὶ ὁ μυθιστοριογράφος ἔθνος τι κατὰ χρόνον καὶ τόπον, καὶ πρόσωπα ἐξ αὐτοῦ, οὐχὶ ὁμοῦ περιβεβλημένα ὑψηλὸν ἐθνικὸν χαρακτηρῶν, ἀλλὰ μᾶλλον ἰδιωτικόν, καὶ ποικίλα ἐπεισόδια μετὰ τῆς κυρίας πράξεως συνοφείνει, καὶ τὴν ἐνότητα τῆς πράξεως διατηρεῖ, ἀλλὰ κατὰ πάντα ταῦτα μείζονα ἔχει εὐρύτητα καὶ μείζονος χαίρει ἐλευθερίας ἢ ὁ ἐποποιὸς καὶ ὁ δραματουργός, διότι οὔτε εἰς θεατρικὴν παράστα-

σιν προορίζονται τὰ ἔργα αὐτοῦ, οὔτε ἴστανται ἐπὶ τῆς ὑψηλῆς τοῦ ἔπους περιωπῆς, οὔτε ἀνάγκην ἔχουσι ρυθμικῆς δικτυπώσεως. Ὄθεν καὶ τὸ ὑπερφυσικὸν στοιχεῖον ὑπεμφαίνουσι μᾶλλον ἢ καταδεικνύουσι, καὶ μείζονα δόσιν πραγματισμοῦ ἐπιδέχονται. Ὑποκρίνεται ὁμοῦ εἰς τοὺς γενικοὺς κανόνας τῶν ὁμοειδῶν ποιημάτων καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀλήθειαν, τὴν συνέπειαν, τὴν ποικιλίαν καὶ τὴν ἀνάγκην τῶν προσώπων, καὶ ὡς πρὸς τὸν σύνδεσμον καὶ τὴν συνέργειαν τῶν ἐπεισοδίων, καὶ ὡς πρὸς τὸ ἐνδιαφέρον, τὴν φυσικότητα καὶ ἐνότητα τῆς πράξεως, καὶ πρὸ πάντων ὡς πρὸς τὸν ἠθικὸν σκοπὸν τοῦ ποιήματος, ἀλλὰ πάντα ταῦτα ἐφαρμόζονται εἰς ταπεινότερον κύκλον.

Ἐν τελευταίῳ ζήτημα ἀπομένει εἰς πάντα τὰ ἐξ ἀντικειμένου ποιήματα κοινόν. Μέχρι τίνος καὶ πῶς εἰς τὰ εἶδη ταῦτα τὰ ἱστορικὰ καὶ τὰ ἰδανικὰ στοιχεῖα συμβιβάζονται. Τὸ ζήτημα τοῦτο ἐτέθη πρῶτον ὑπὸ τινος τῶν ἐνδοξοτέρων ποιητῶν, τοῦ Μανζόνη, καὶ τοὶ καὶ ἱστορικὰ δράματα ἐπεξεργασθέντος πολλοῦ ἀξία λόγου καὶ ἱστορικὸν μῦθον θεωρούμενον ὡς ἀριστούργημα. Ἐὰν δὲ οὐχὶ ἐξ ἐπαγγέλματος καὶ διὰ τῆς διδασκαλίας, τὸ αὐτὸ ζήτημα πλαγίως ἔθηκαν καὶ μᾶλλον ἢ ἥττον καταφανῶς πάντες τῆς ἐποχῆς ταύτης οἱ δραματουργοὶ καὶ μυθιστοριογράφοι. Καὶ φυσικῶς ἔπρεπε σήμερον νὰ προβῇ εἰς φῶς τὸ ζήτημα τοῦτο, ὅτε αὐτὴ ἡ ἱστορία μείζονα ἢ ἄλλοτε ἔλαβεν ἀνάπτυξιν, πάσας τὰς ἀρχαίας καὶ νέας φάσεις, καὶ πάντα τὰ κοινωνικὰ στοιχεῖα τῆς ἀνθρωπότητος διαφωτίσασα, καὶ εἰς πάντας τοὺς κλάδους τῆς ἀνθρωπίνης μαθήσεως, τὴν νομοθεσίαν, τὴν φιλοσοφίαν, τὴν θρησκείαν, τὴν καλλιτεχνίαν, μεγάλως ἐπενεργήσασα. Ἐν ᾧ δὲ τινες κατὰ κόρον εἰσάγουσι τὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα εἰς τὰ ἔργα τῆς ποιήσεως, ἕτεροι, καὶ ἰδίως ὁ Μανζόνης, τὸ ἀσυμβίβαστον τῶν δύο τούτων συστατικῶν ὑποστηρίζουσι, καὶ λέγουσιν, ὅτι ἐὰν ἡ ἱστορία πρέπει νὰ ληφθῇ ὡς βάσις καὶ ὑφὲς τοῦ ἔργου, τότε πᾶν ἰδανικὸν στοιχεῖον πρέπει ν' ἀποβληθῇ, διότι ἡ μὲν ἱστορία στηρίζεται εἰς τὴν θετικὴν ἀλήθειαν, τὴν παρατήρησιν καὶ ἀκριβῶσιν τῶν γεγονότων, τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ λογικοῦ συνδέσμου τῶν αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων καὶ τὴν ἐκδήλωσιν τῶν ἱστορικῶν νόμων, ἄρα εἶναι ἐπιστήμη καὶ ἔχει ἴδιον ἀντικείμενον καὶ ἰδίαν μεθόδον· ἡ δὲ ποίησις μεταποιεῖ καὶ ἀναπλάττει τὰ γεγονότα, ἐπινοεῖ, δημιουργεῖ, ζωογονεῖται ὑπὸ τῆς ἐμπνευμένης φαντασίας, καὶ ἀπαιτεῖ ἐλευθερίαν ἀπεριόριστον, ὥστε, εἰ μὲν ὑπερισχύσῃ ἡ ἰδανικότης, ἐκλείπει ἡ ἱστορία, εἰ δὲ ἡ ἱστορία, δὲν ὑπάρχει πλέον ποίησις. Ἄρα ἡ ἱστορικὴ ποίησις ἐν γένει εἶναι εἶδος ψευδὲς καὶ νόθον καὶ ἀντιφατικόν, δι' οὗ δια-

φθίρεται ἡ ποίησις, καὶ παρχυροφθοῦται ἡ ἱστορία, πλὴν ἐὰν διὰ συνεχῶν σχολίων διαφωτισθῇ, ὡς ἐν τῇ γνωστῇ ἐποποιίᾳ τοῦ Βολταίρου. Εἰς τούτους καὶ ἕτεροι λόγοι προστίθενται ἐξ αὐτῶν τῶν περιφημοτέρων ἱστορικῶν ποιημάτων λαμβανόμενοι. Τῶντι, τὸ πρῶτον καὶ τελειότερον ἔπος εἶναι ἱστορικὸν, ἀλλ' ἀνάγεται εἰς τινὰ μυθώδη ἐποχὴν, καὶ ἐπομένως ἡ ποίησις ἦτο τότε δυνατὴ, μόλις δὲ ἠδυνήθη νὰ τὸ μιμηθῇ ὁ Οὐίγγιλιος, ἐπινοῶν καὶ διαστρέφων τὴν ἱστορίαν· ὅσοι δὲ μετὰ τοῦτον ἔλαβον ἱστορικὰς ὑποθέσεις, ἀπέτυχον, ὥστε, ὅπως συσταθῇ ἐκ γεγονότων ἱστορικῶν ἡ ἐποποιία, πρέπει τὰ γεγονότα ταῦτα νὰ ἦναι ὅσω τὸ δυνατόν ἀρχαῖα καὶ ἀβέβαια καὶ μυθώδη. Ὡς δὲ πρὸς τὸ δρᾶμα, ἐπειδὴ δὲν εἶναι διήγημα, ἀλλὰ παράστασις, ζητοῦμεν ἐν αὐτῷ τὸ ὁμοιακῆδες καὶ οὐχὶ τὴν πραγματικότητα, καὶ ὡς ἐκ τούτου λησμονοῦμεν τὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ τοῦτο ἐλαττώνει, δὲν ἀφαιρεῖ τὰ ἄτοπα. Τελευταῖον, ὡς πρὸς τὰ μυθιστορήματα, ὅτι ἐλιγώτερα ἄτοπα ὑπάρχουσι, διότι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐπινοεῖ τὸ συμβᾶν ὁ μυθιστοριογράφος καὶ τὸ θέτει ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ, ἀλλ' ἡ παραμόρφωσις καὶ ὁ κίνδυνος τοῦ ψεύδους καὶ τῆς διαφθορᾶς εἶναι πάντοτε τὰ αὐτά. Ὡς τε, τὸ συμπέρασμα τῆς διδασκαλίας ταύτης ἠθέλην εἶσθαι, ὅτι πρέπει ν' ἀποβληθῇ ὅλως ἡ ἱστορία ἀπὸ πάσης ποιήσεως. Ἀλλ' ἡ ἐσχάτη αὕτη συνέπεια ἐλέγχει τὸ ψεῦδος αὐτῆς τῆς ἀρχῆς ἐξ ἧς ἐξάγεται, διότι τότε πόθεν θέλει λάβει τὸ πραγματικὸν στοιχεῖον ὁ ποιητής; δὲν εἶναι ἡ ποίησις ἰδανίκευσις τοῦ πραγματικοῦ καὶ ἀποκάλυψις τοῦ ἰδανικοῦ διὰ τοῦ λόγου; Ἄρα, ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ποίησιν ἡ ἱστορία ἢ ἡ σύγχρονος, ἢ ἡ παρελθούσα, ὡς εἰσέρχεται ἡ κοινωνία καὶ ἡ φύσις, καὶ ἡ ἀναλογία τῶν σχετικῶν δόσεων ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς φιλοκαλίας τοῦ ποιητοῦ, οὐδὲ βλάβη τις προκύπτει ἐκ τούτου, διότι πᾶν ἱστορικὸν ποίημα ἀγγέλλεται ὡς μικτόν, καὶ οὐδένα δύναται ν' ἀπατήσῃ, καὶ μάλιστα μεγίστη δύναται νὰ προκύψῃ ὠφέλεια ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου· ὅτι ἂν ἑνὸς μὲν χαλινώνει καὶ ρυθμίζει τὴν φαντασίαν, καὶ ὑποχρεοῖ τὸν ποιητὴν εἰς τὴν ἀναγκαιοτάτην μελέτην τῆς θετικῆς ἀληθείας, ἂν ἑτέρου δὲ ζωογονεῖ τὴν ἱστορίαν καὶ τὸ ἐν αὐτῇ ἰδανικὸν ἀποκαλύπτει, καὶ οὕτως εἰς τὰς ἀνωτάτας χώρας τῆς διανοίας τὸ ἀληθὲς τοῦ ἰδανικοῦ, εἰς ὃ ἀφορᾷ ἡ ποίησις, καὶ τὸ ἀληθὲς τοῦ πραγματικοῦ, ὃ περ μελετᾷ ἡ ἱστορία, ἀρμονικῶς συνδυάζονται, ἡ ἱστορία καὶ ἡ ποίησις ἀμοιβαίως συμπληροῦνται, αὕτη δὲ, τὴν ἰδίαν φύσιν τηροῦσα καὶ τὰ ἴδια μέσα καὶ τὴν ἰδίαν ἀποστολὴν, ἀποβαίνει ἀληθεστέρα καὶ αὐτῆς τῆς ἱστορίας.

Μεταβαίνομεν ἤδη εἰς τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ποιήσεως.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 4 Ὀκτωβρίου 1866.

Π. Α. ΒΡΑΪΛΛΑΣ ΑΡΜΕΝΗΣ.

ΣΚΗΝΑΙ ΤΟΥ ΕΝ ΚΑΝΑΔΙΚῃ ΒΙΟΥ.

(Συνέχ. καὶ τέλος. Ἰδε φυλλάδ. 396—399.)

Δ'.

Ἐν νυχτὶ θήρα.

Ὅσάκις τὸ θέρος ἔρχεται βραδὺ καὶ αἰφνίδιον κατὰ τὰ προσάρκτια τῆς Ἀμερικῆς ὡς ἐν Ῥωσίᾳ, ἀπέρχεται καὶ ταχέως, καὶ ἀπὸ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ Αὐγούστου ἡ πρωϊνὴ ὁμίχλη προαγγέλλει τὴν ἐπάνοδον τοῦ χειμῶνος. Ἐπειδὴ δὲ ἤγγιζε τὸ φθινόπωρον, ὅτε ἐμελλε ν' ἀναχωρήσῃ ὁ σὶρ Ἑρρίκος Ρέδουαι, ἐπολλαπλασιάζοντο καὶ αἱ ἐκδρομαὶ καὶ αἱ θήραι. Ἡ ἀδιάκοπος ὁμῶς αὕτη δραστηριότης εἶχεν ἀρχίσαι νὰ βαρύνῃ τὸν Κ. Βλούμεμπαχ, ἅμα δὲ καὶ νὰ ἀνησυχῇ αὐτὸν διὰ τὴν Γιαννοῦλαν, ἣτις ἐξ ἐναντίας ἐπεδίδετο χείρουσα εἰς τὸν ἐνεργητικὸν τοῦτον βίον. Οἱ Καναδοὶ ἀπῆντων αὐτὴν πανταχοῦ διατρέχουσιν ἀτρόμητον τὰ δάση ὡς ἄλλη ἀμαζών, ἡ δὲ φήμη τῶν κατορθωμάτων αὐτῆς διεδόθη ἀπὸ τῶν πηγῶν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου μέχρι Φρεδεरिकουπόλεως. Ὁ Βλούμεμπαχ, ὅστις κατ' ἀρχὰς εἶχεν εὐχαριστηθῇ ὅτι ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ εὗρεν ἐπὶ τέλους κατὰ τὴν ἐρημίαν ἐκείνην ἀντικείμενά τινα τέρψεως, ἐπεθύμει νὰ ἐπαναφέρῃ αὐτὴν εἰς βίον πλέον γαλήνιον, καὶ ἐλυπεῖτο ὅτι ἤρνηθη τὰς ἐξαιτίας, αἵτινες ἤρμοζον μᾶλλον πρὸς τὴν δεδοκιμασμένην αὐτῆς ψυχὴν ὑπὸ τῶν θλίψεων. Μίαν τῶν ἡμερῶν ἀπῆλθον καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸν Ἅγιον Ἰωάννην πρὸς ἀλιεῖαν, ὅπου ἐμελλε καὶ νὰ προγευθῶσι μετὰ τὴν ἄγρην. Τὸ μέρος τοῦ ποταμοῦ, τὸ ὅποιον εἶχον ἐκλεῖξαι, ἦτο κατάλληλον· ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ αὐτοὶ τῶν ὑδάτων οἱ κάτοικοι ἔχουσιν ἰδιοτροπίας, αἱ ὁρμαὶ ἔμενον ὅλως διόλου ἀκίνητοι. Ὁ γέρον Βιλ, ὅστις παρεκλούθει προθύμως τὸν κύριον αὐτοῦ ὁσάκις δὲν ἦτο φόβος κινδύνου, εἶπε πολλάκις ὅτι περιττὴ ἦτο ἡ ἐπιμονή· διότι ὑψουμένου τοῦ ἡλίου ὁ τρώκτης, ὁ ὀκνηρὸς τίλλων καὶ ὁ δύσπιστος κυπρίνος καταβαίνουσιν εἰς τὰ βάθη ἵνα κοιμηθῶσι.

— Σὶρ Ἑρρίκε, εἶπεν ἡ Γιαννοῦλα, μᾶς ἐφέρετε εἰς μέρος ὅπου δὲν ἔρχονται ποτὲ ψάρια.

— Κυρίως, ἀπεκρίθη ἐκεῖνος, ὀλίγη ὑπομονή· ῥίψατε βαθύτερα τὸ ἀγκύστρι σας . . . Θὰ ἔλθουν ψάρια. Ἐὰν ὁμῶς κάμετε κρότον, μνημονεύσατέ τα.

— Ἀς τὰ μνημονεύσωμεν λοιπὸν, ἐπέλαθεν ἐντόνως ἡ νέα. Τί βιβλίον ἔχεις ἐκεῖ, παπᾶ μου; Δὲν διαβάζομεν κανὲν τεμάχιον ποιήσεως;

— Τὸ βιβλίον τοῦτο, ἀπεκρίθη ὁ Βλούμεμπαχ, εἶναι τοῦ μελαγχολικοῦ Wordworth. Ἀνγινώσκω τὸ ὠραῖον ποίημα Pater Bell. Ἐπειδὴ ὁμῶς κου-